

Susanna Kasanen, 2022

NAISTEN URHEILUVAATETUS 1800-LUVUN LOPULLA

JOHDANTO

Vielä 1800-luvun alussa ajatus naisten fyysisestä aktiivisuudesta ja liikunnallisesta rasituksesta oli tabu. Naistenvaatteet oli räätälöity kevyisiin ja maltillisiin, naisille hyväksyttäviin aktiviteetteihin, kuten puistoissa kävelyyn, puutarhanhoitoon ja fyysisimmillään luisteluun. Säädyllyinen nainen ei saanut näyttää ihoaan eikä kehonsa ääriviivoja, säädyllyinen nainen ei myöskään saanut pukeutua miesmäisesti, koska tämä koettiin uhkaavaksi. Naisten ei myöskään suotu päivettyvän auringossa, siksi naisten tuli päivisin käyttää päiväpukuunsa kuuluvia käsineitä vielä vuosisadan alussa ja lierillistä hattua aina 1800-luvun loppuun asti (CNN, 2021). Pukeutumisetiketti siis määräsi naisten koko 1800-luvun pukeutumisesta, vuorokauden ajasta ja aktiviteetista riippumatta.

1800-luvun lopulle tultaessa alettiin naisten yhteydessä puhua fyysisistä aktiviteeteista ja jopa urheilusta. Pikkuhiljaa naiset alkoivat itse ohjata omaa pukeutumistaan kohti käytännöllisempää ja terveydelle sallivampaa suuntaa. 1800-luvun lopulla pukeutumista alettiin varovasti muokata kulloistakin aktiviteettia vastaavaksi, kunnes naiset uskalsivat vihdoinkin ottaa kokonaisvaltaisen päätösvallan pukeutumisestaan 1900-luvulle tultaessa. 1800-luvun lopun urheiluvaatetuksen voikin väittää toimineen suurena innoittajana ja rohkaisijana tuleville, terveemmille ilmiöille naisten muodissa.

Seuraavissa kappaleissa käsitellään naisten 1800-luvun lopun urheiluvaatetusta lajeissa pyöräily, tennis ja uinti. Pyöräilytrendin saavutettua kaiken kansan 1900-luvulle tultaessa, alettiin pyöräilyyn kehitetyn skandaalimaisen bloomers-housumuodin ansiosta puhua naisesta "Uutena naisena". Pyöräily ja tennis avasivat rinta rinnan väyliä naisille ottaa tasavertaisemmin osaa uusiin urheilu- ja sitä kautta yhteiskunnallisiin ilmiöihin. 1880-luvun puolivälin jälkeen naiset jopa kilpailivat tenniksessä Wimbledonissa asti. Vuonna 1891, tennisoppaassa *Wright & Ditson Officially Adopted Lawn Tennis Guide* kirjoitettiin vapaasti suomentaen näin: *"Nurmella pelattava tennis on kehittänyt tyttöjen keskuudessa enemmän makua ulkoilmailun suhteen, kuin mitkään muut aktiviteetit yhteensä."* (Matthews, 2016)

Siinä missä pyöräily ja tennis raivasivat naisille tilaa osallistua, näkyä ja vaikuttaa, uimapuvut pysyivät käyttäjälleen koko 1800-luvun ajan itsepintaisesti epäkäytännöllisinä, rajoittavina ja käyttötarkoituksessaan jopa vaarallisina. Uimapukumuoti vertautuukin silloiseen vallitsevaan ajankuvaan täysin; naisen asenteet ja vartalo eivät saaneet herättää miehissä huomiota, huolta tai uhkaa.

PYÖRÄILY & BLOOMERS

1800-luvun lopulle tultaessa uusi innovaatio – polkupyörä – mullisti naisten elämänpiirin ulottumaan kodin rajojen ulkopuolelle aivan uudessa mittakaavassa. Naiset eivät enää tarvinneet hevosta siirtymiseen, naiset pystyivät nyt helpommin työskentelemään kodin ulkopuolella ja osallistumaan sosiaalisiin tapahtumiin (Ostroff, 2018). Suomessa 1800-luvun lopun pyöräilymuotiin ottivat osaa varakkaiden kaupunkilaismiesten lisäksi myös varakkaat kaupunkilaisnaiset. Pyöräileviä naisia alettiin nähdä 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä myös maaseudulla, miesten pyöräilyn ollessa kuitenkin huomattavasti yleisempää. Sukupuolierot alkoivat tasaantua 1920-luvulla, kun pyörän omistaminen alkoi yleistyä Suomessa maaseudullakin (Nostalgiset naiset, 2017).

Naiset siis pyöräilivät tiensä kohti demokraattisempaa ja emansipoituneempaa yhteiskuntaa. Pyöräilyvillitys muokkasi naisten pukeutumista radikaalisti kohti käytännöllisempää ja pukeutumisesta tuli miesten kanssa tasavertaisempaa. Naiset etsivät käytännöllisempiä vaihtoehtoja pitkille ja raskaille hameille, sekä hankalille korseteille. Vielä 1900-luvun alkuun asti pidettiin säädyttömänä, jopa laittomana naisten käyttää housuja (CNN, 2021). Naiset keksivätkin luovia kiertotapoja sallimaan vartalolleen vapaamman liikkuvuuden.

Naisten nykyaikaisten, kaksilahkeisten housujen ensimmäinen versio tunnetaan nimellä *bloomers*. Bloomers-puku on alkuperältään turkkilainen mekko, jossa helmaosa on erotettu kahdeksi erilliseksi runsasmateriaaliseksi lahkeeksi. Lahkeiden päälle on saatettu pukea vielä hame. Bloomers-pukua ei välttämättä ensisilmäyksellä erotakaan runsashelmaisesta hameesta tai mekosta housupuvuksi. Näin naiset saattoivat neuvokkaasti kiertää aikansa pukeutumiskoodistoa.

Bloomers-käsite on syntynyt naisaktivisti Amelia Bloomerin mukaan. Helmikuussa vuonna 1851, Amelia Bloomer oli nähnyt New Yorkin Seneca-putouksilla Elizabeth Smith Millerin¹ kantavan yllään turkkilaista mekkoa (Wikipedia, 2022). Amelia Bloomer kertoi *The Lily*-lehden² seuraavan kuun journalistisessa julkaisussaan kopioineensa Millerin tyylin ja saaneen sen johdosta lukuisia yhteydenottoja naisilta.

¹Naisten oikeuksia ajavan liikkeen puolestapuhuja ja taloudellinen tukija. (New York History Net, s.a.)

² Ensimmäinen yhdysvaltalainen sanomalehti, jota naiset toimittivat naisille. (Wikipedia, 2021)

Amelia Bloomer kertoi julkaisussaan myös ohjeet turkkilaisen mekon valmistamiseen ja seuraavaan kesään mennessä moni muukin sanomalehti oli julkaissut jutun turkkilaisesta mekosta, kutsuen mekkoa nimellä *Bloomers* (Wikipedia, 2022). Näin Amerikassa syntyi bloomers-ilmiö, joka johti vallankumoukseen naisten pukeutumisessa. Bloomers-vaatteen voikin väittää edistäneen naisten sekä psyykkistä, että fyysistä terveyttä, pyöräilyn muututtua pelkästä matkustusmuodosta myös naisten liikuntalajiksi. 1890-luvulle tultaessa bloomers-mekkoa alettiin kutsua pyöräilymekoksi. Vuosina 1894-1895 Annie Kopchovsky (tunnetaan paremmin nimellä Annie Londonberry), ajoi ensimmäisenä naisena maailman ympäri polkupyörällä. Matka kesti 15 kuukautta. Suurta pahennusta aiheutti se, että hän ajoi suuren osan matkasta pukeutuneena bloomers-housuihin (Zheutlin, 2022). Lahkeellinen housupuku synnytti muassaan muitakin naisen vartalon vapauttamiseen kohdistuvia ilmiöitä, esimerkiksi korseteista (kuva 1) alettiin kehittää entistä mukavampia ja vartalon liikkeisiin mukautuvampia versioita (Ostroff, 2018).

Kun tutkii pyöräilyyn liittyvää 1800-luvun puolenvälin jälkeistä kuvamateriaalia, bloomers-lahkeet näyttävät ensin muodostavan kuin alushameen, jonka päälle on puettu lyhyempi mekko. Seuraavaksi bloomers-puku muovautui muistuttamaan runsalahkeista haalaria (kuva 5), tai takki-hameyhdistelmää (kuva 3). Vihdoin puku katkesi vyötäröltä ja naiset alkoivat käyttää erillisiä bloomers-housuja 1800-luvun lopulle tultaessa (kuva 6). Enää lahkeiden päälle ei puettu mekkoa, hameosaa tai pitkä takkia. Housut saivat nyt näkyä itsenäisenä vaatekappaleenaan.

Pyöräilyyn liittyvissä mainoskuvin huomio kiinnittyy bloomers-puvun lahkeiden pituuteen ja muotoon. Lahkeet ovat ensin pitkät, sitten kuviin ilmestyvät pitkävartiset pyöräilykengät ja lahkeet lyhenevät, tehden tilaa kenkien pitkille varsille. Bloomers-puvun runsaiden lahkeiden voi arvella lyhentyneen käytännön syistä, lyhyemmät lahkeet eivät likaannu, eivätkä sotkeennu polkimiin. Myöhemmin lahkeet alkoivat lisäksi kaventua, alkaen näin muistuttaa enemmän miesten housuja. Miesten vaatetukseen kuuluneet damaskit näyttävät myös yleistyneen naisten pukeutumisessa (kuvat 2, 5, 6). Damaskien varret saattavat naisilla olla hyvinkin pitkät, muodostaen jalkaa suojaavan säärystimen. Näin pyöräillessä saatettiin käyttää damaskien suojaamana tavallisia pikkukenkiä, naisten ei siis erikseen tarvinnut hankkia pyöräilykenkiä. Joissain kuvissa näkyy myös verkko pyörän takarenkään suojana. Verkko suojasi mekon helmaa sotkeentumasta takarenkään pintojen väliin. Vähitellen verkko jäi pois, vapaana liehuvien helmojen muututtua lahkeiksi.

Kuva 1: Joustokorsettimainos vuodelta 1897.

(National Museum of American History)

Kuva 2: Mainos musikaalista *The Scorchers*, 1890-luku.

(National Museum of American History)

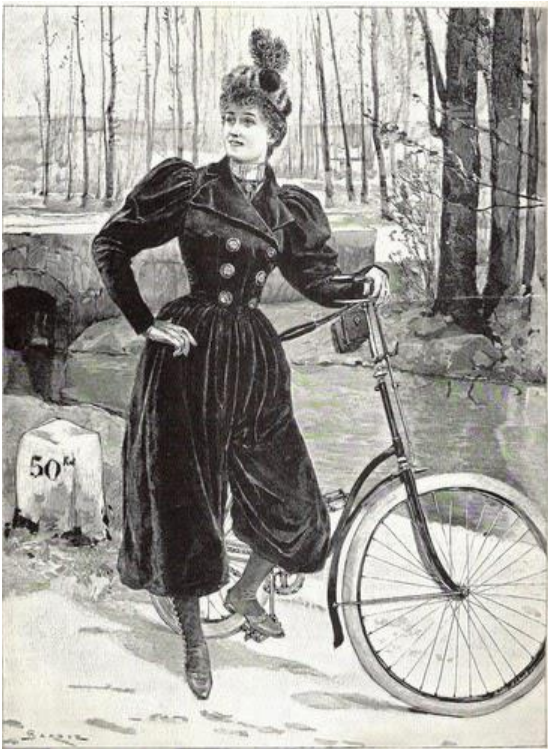
Kuva 3: Pyöräilyasukokonaisuus vuodelta 1895, USA.

(www.gailcarriger.com)

Kuva 4: Pyöräilykenkä, 1895-1900-luvulta.

(www.gailcarriger.com)

Kuva 5: Pyöräilyasu vuodelta 1894

(Harpers Bazar)

Kuva 6: Pyöräilyasukokonaisuus vuodelta 1895

(British Manchester City Galleries)

TENNIS

Nurmella pelattavan tenniksen keksi 1860-luvulla eläkkeellä oleva brittiläinen majuri Walter Clopton Wingfield. Hän patentoi pelin vuonna 1874 ja muutaman vuoden kuluttua nurmella pelattavasta tenniksestä oli tullut yksi viktoriaanisen Englannin suosituimmista naisten urheilulajeista. Naiset pelasivat tennistä seurapiirijuhlissa ja tennisklubeilla. Kuten ajankuvaan kuului, naisia ei aluksi kannustettu tenniskentällä liialliseen urheilullisuuteen. Kilpailemisen sijaan naisia lähinnä vain kehoitettiin syöttämään ja lyömään pallo takaisin vastustajalleen (Matthews, 2016).

Naisten tenniksen pelaamiseen liitettävä ns. "urheiluvaatetus" ei myöskään suonut naisten harrastavan tätä fyysistä lajia kuin hillitysti. Jo vaatteiden päällä kantaminen oli raskas suoritus itsessään, urheilusuorituksen sisällä. 1870-luvun lopulla ja 1880-luvun alussa naiset käyttivät tavallisia päiväpukujaan pelatessaan tennistä. Päiväpukujen mekkojen hihat olivat pitkät ja helmat laahasivat maata. Leveälieriset hatut tekivät mahdottomaksi kohdentaa katsetta ylös ja korkokengät hidastivat ja haittasivat liikkumista. Lisäksi tennistä pelaavien naisten odotettiin käyttävän päiväpuvun alla

kaikkia normaaliin viktoriaanisen ajan pukeutumiseen kuuluvia aluskerroksia; korsettia, alushametta ja turnyyriä (Matthews, 2016).

Lisäksi useimmat naiset käyttivät tenniskentällä liivimekkoa tai esiliinaa suojaamaan pukuaan likaantumiselta ja ruohotahroilta (kuva 8). Tennisesiliinoissa oli yleensä taskut tennispallojen säilyttämiseksi (Matthews, 2016).

Muotihistorioitsija C. Willett Cunningtonin mukaan, vuoteen 1884 tultaessa naisten urheiluvaatetus - tennisvaatetus mukaan lukien - alkoi muodostaa oman erillisen muoti-ilmiön naisten päiväpukeutumisessa (Matthews, 2016). 1800-luvun lopulla lehdet mainostivatkin tyylikkää tennismekkoja, jotka oli valmistettu villasta, silkistä, satiinista ja raidallisesta flanellista. Hameet olivat suoria ja laskostettuja, helmojen pituuden ollen 5–10 cm maasta (Matthews, 2016).

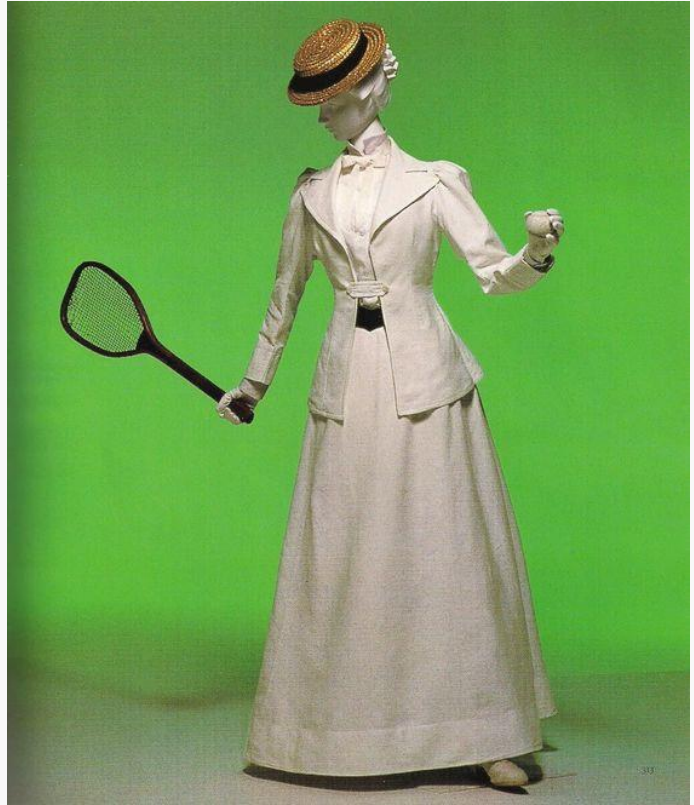
Kuva 7: Puuvillainen tennismekko vuodelta 1885.
(Lacma)

Kuva 8: Tennismekko vuodelta 1885–1888.
(Met Museo)

Kuva 8: Puuvillainen tennisesiliina v.1880-1900. (Manchester Art Gallery)

Kuva 9: Valkoinen puuvillainen *Pique*-tennismekko. (Kyoto Costume Institute)

Kuva 10: Amerikkalaisia kansainvälisen tason tennispelaajia vuonna 1895. (Gilbert and Bacon, Library of Congress)

Naisten pukeutuminen nurmitenniskentillä muovautui vuosina 1860-1900 vain hieman. 1860-luvun tennismekosta jätettiin vuosituhanen loppua kohden pois turnyyri ja mekosta tuli kaksiosainen paita-hame yhdistelmä. Jäljelle jäivät vielä korkea kaulus, pitkät hihat, runsas alushame, korkokengät ja lierillinen hattu. *Official Lawn Tennis Bulletin*-julkaisussa vuonna 1897, Juliette Atkinson käsittelee kirjoittamassaan artikkelissaan tennisvaatetuksen muutoksia vapaasti suomennettuna näin:

"Muutama vuosi sitten ajateltiin, että melkein mikä tahansa kelpaisi tennisasuksi; ja tulos oli toisinaan kauhistuttava. Tämän päivän pelaajalla on hieman enemmän käsitystä käytännöllisyydestä, eikä hän esiinny kentällä liian pitkässä ja liian painavassa villahameessa, ja vyötärössä, jota ei todellakaan koskaan ollut tarkoitettu tenniskentälle. Myöskään absurdi pieni lierillinen päähine ei suojaa auringolta, eikä myöskään lisää viehätysvoimaa."(Matthews, 2016)

Naisten tennisvaatetus muuttui myös koko ajan väriltään vaaleammaksi, kunnes 1900-luvulle tultaessa tennispuku oli valkoinen. Tähän vaikutti varmasti avara ja varjoton nurmikenttä, vaalean värin suojaten auringonpaahteelta paremmin. Vaalea väri myös minimoi hien haittoja vaatteessa, ajan saatossa hikihihat patinoivat kangasta ja syövyttivät väriä tummista materiaaleista. Valkoinen väri miellettiin myös puhtauden ja hyveen symboliksi ja mitkä muut sanat olisivatkaan parempia kuvaamaan viktoriaanista naista (Merchant of Tennis, s.a.).

UINTI

1800-luvun alussa ihmiset alkoivat viihtyä merenrannoilla virkistäytymismielessä, pelkästään hovin vuoksi. Rautateiden yleistyttyä aurinkoiset merenrannat olivat helpommin saavutettavissa kaikelle kansalle. Tämän ulkoiluharrastuksen mukana tuli tarve naisten uudentlaiselle pukeutumiselle, joka sallisi naisten virkistäytymishetken niin rannalla kuin meressäkin – tyylikkäästi, käytännöllisesti ja kuten ajan kuvaan kuului, naisen vartalon tarkasti peittäen. 1800-luvun puoleen väliin tultaessa naisille oli kehitetty oma uimapuku, jota ei ensisilmäyksellä uimapuvuksi tänä päivänä arvaisi (kuvat 15 & 16). Naisten uimapuvut olivat villaisia tai flanellikankaisia vyötäröltä solmittavia mekkoja, joiden alla naiset käyttivät trendikkäitä ja käytännöllisiä bloomers-housuja (Picone, 2015). Uimapuvun saattaa kuvitella olleen jopa hengenvaarallinen, runsaat kangaskerrokset ja raskaat materiaalit varmasti painoivat kastuessaan naisia pinnan alle. 1890-luvulle tultaessa naisen uimapuku muodostui yleensä mustasta, polvipituisesta ja puhvihihaisesta mekosta (kuvat 18 & 19). Mekossa

oli usein merimieskaulus. Mekko puettiin nauhoilla ja ruseteilla koristeltujen bloomers-housujen päälle. Uimapukuun kuuluivat tyypillisesti myös päähineet, pitkät mustat sukat ja solmittavat rantatossut (kuva 18). Rantatossut olivat välttämättömyys kivisillä rannoilla, joilla jalkapohjan saattoi kivien lisäksi lävistää myös lasinsirpaleet ja simpukankuoret. Rantatossut oli valmistettu oljesta, huovasta ja tvillistä ja niitä saattoi kirjailujen lisäksi koristaa punaisen eri sävyissä hohtavat nauhat ja rusetit (Victoriana Magazine, s.a.).

Pukeutumisetiketin lisäksi naisten yleisiä säädyllisyysvaatimuksia noudatettiin tarkasti, etenkin rannalla. Naisten retket rannalle oli suositeltu suoritettavan ehdottomassa yksityisyydessä, miesten ei suotu näkevän naista märässä uimapuvussa. Merenrantakohteissa rantavesi oli niin matalaa, etteivät naiset voineet käydä kylpemässä meressä suoraan rannalta käsin. Niinpä tarkoitukseen kehitettiin erityisiä pyörillä kulkevia "uimahuoneita" (eng. *the bathing machine*), jotka vedettiin hevosella syvemmälle veteen, jotta naisten kylpyhetkestä tulisi mahdollisimman intiimi toimitus. Näin estettiin veteen laskeutuvan ja vedestä nousevan naisen altistuminen miesten katseille. Uimahuone toimi samalla myös naisten pukuhuoneena. Myöhemmin 1900-luvulle tultaessa naisille kehitettiin uimahuoneiden sijaan käytännöllisempiä pukeutumisteltoja (kuva 12), joihin nainen pystyi pukeutumaan (CNN, 2021). Telttaa oli helpompi ja kevyempi kuljettaa rannalla ja nainen saattoi teltan suojassa vaihtaa merikylvyn jälkeen uimavaatteensa kuiviin. Märät vaatteet olisivat paljastaneet vartalon muotoja liikaa. Joissain 1800-luvun kuvissa näkee naisia kylpemässä myös pelkkä pukeutumisteltoa tai erityinen kylpyteltoa yllään.

Kuva 11: Hevosella vedettäviä uimahuoneita. (Vintage Wonderlust)

Kuva 12: 1900-luvun alun pukeutumisteltoa.
(Courtesy Brian Davis, FIDM Museum,
American Federation of Arts)

Kuva 13: Uimapukumuotia 1800-luvun lopulta.
Takana näkyy myös uimahuoneita.
(Sleuth)

Kuva 14: Uimapukumuotia 1800-1900-lukujen taitteesta. (www.allthatsinteresting.com)

Kuten edellisestä kuvasta voi päätellä (kuva 14), naisten 1800-luvun lopun uimapuvut olivat hyvin peittäviä. 1800-luvun alussa uimapukuun kuuluivat vielä hansikkaat, jotka vuosisadan puolessa välissä saattoi jo jättää pois. 1800-luvun alun uimapuku muodostui pitkästä mekosta ja pitkistä housuista (kuva 15). Mekon helmaan naiset ompelivat painoja, etteivät jalat paljastuisi veteen mennessä, helmojen noustessa kellumaan (Victoriana Magazine, s.a.). Bloomers-housut olivat ensin pitkät, lisäksi säärtä peitivät myös joko pitkät sukat, tai varrelliset rantatossut.

Kuva 15: Uimapuku 1810-luvulta.
(La Belle Assemblée Fashions, 1810)

Kuva 16: Uimapukuja 1860-luvulta.
(Godey's Lady's Book, 1864)

Kuva 17: Uimapuku 1800-luvun lopulta.
(www.allthatsinteresting.com)

Kuva 18: Rantatossut ja uimapukumuotia 1800-luvun lopulta.
(www.victoriana.com)

Kuva 19: Naisia rannalla 1800-luvun loppupuolella.
(www.victoriana.com)

PÄÄTELMÄT

Nykypäivän standardien mukaan, naisten urheiluvaatteiden 1800-luvun versiot eivät vaikuta olleen tarkoitukseensa nähden kovin käytännöllisiä. Kuitenkin 1800-luvun naiselle fyysiset aktiviteetit ylipäättään, puhumattakaan suoranaisesta urheilusta, olivat ratkaiseva lähtölaukaus kohti modernia, demokraattisempaa ja vapaampaa maailmaa naiselle. Naisten alettiin sallia edistää terveyttään fyysisillä aktiviteeteilla ja pikkuhiljaa naiset ottivatkin itse vallan päättää omasta kehostaan ja varsinkin siitä, minkälaiset vaatteet muokkasivat ja rajoittivat kehon toimintoja. Elämänpiiri myös laajeni esimerkiksi pyöräilyn ansiosta kodin ulkopuolelle, naisista alkoi kuoriutua tasa-arvoisempia yhteiskunnan jäseniä heidän päästessään näin käsiksi julkiseen vaikuttamiseen. Yksi laajamittainen ja ratkaisevasti nykypäivään vaikuttava ilmiö oli suffragettien itsepintainen tahto emansipoida naiset miesten alaisuudesta. Voitaisiin sanoa, että polkupyöräilyn synnyttämä bloomers-pukeutuminen liittyi vahvasti tähän ilmiöön, miehet vastustivat ja varmasti ennen kaikkea pelkäsivät itsenäistä ja kaksilahkeista "Uutta naista".

Tennispuvuissa ei tapahtunut merkittävää muutosta koko 1800-luvun aikana, vaikka tennismekot kylläkin yrittivät sopeutua lajiin 1890-luvulle tultaessa. Vaikka tennisvaatetus ei silminnähdessä päällisin puolin kokenut 1800-luvulla suurta mullistusta, se mitä tapahtui puvun alla, iholla, on merkittävää. Käytännöllisistä ja terveyssyistä naiset alkoivat luopua turnyyreistä ja muista kehon muotoa muokkaavista vanne- ja tukirakennelmista vuosisadan loppua kohden. Samalla alkoi nosta päätään ajatus naisen kehon kokonaisvaltaisesta vapauttamisesta, joka tapahtuikin yllättävän nopeasti 1920-luvulla. Urheilun vaatima vaatelähtöinen käytännöllisyys on toiminut tässä varmasti merkittävänä laukausalustana.

Myös uimapuvut pysyivät koko 1800-luvun ajan epäkäytännöllisinä. Vaikka uimapuvun alla ei halutessaan tarvinnut käyttää korsetteja tai muita tuettuja alusvaatteita, runsaan kangasmäärän vuoksi puvuissa oli mahdoton toteuttaa itse tarkoitusta. Ennemmin pitäisi puhua "kylpypuvuista" kuin uimapuvuista, vaatteissa ei yksinkertaisesti voinut uida kunnolla raskaan materiaalmäärän ansiosta. 1800-luvun lopulle tultaessa ei naisten uimapuvuissa ollut tapahtunut merkittävää muutosta käytännöllisempään, ainoastaan hihat ja lahkeet saivat olla hieman lyhyemmät.

Ennen kaikkea naisten urheiluvaatetusta 1800-luvulla ovat määrittäneet säädyllisyysvaatimukset ja -etiketit. Tähän on varmasti vaikuttanut miesten tarve suojella itseään naisten täysin luonnolliselta ja biologiselta vetovoimalta, sekä pelko aseman- ja kontrollinmenettämisestä niin yhteiskunnallisesti kuin perheen päänäkin. Vuosisadan alussa naisen vartalon vaatteineen ei suotu taipuvan kuin kodinhoitoon.

Meidän onneksemme 1800-luvun lopulle tultaessa, naiset itse ottivat vartalonsa haltuun. Miesten kauhistukseksi naiset alkoivat itse määrittää, minkälainen pukeutuminen heitä auttaisi voimaan paremmin, fyysisesti ja psyykkisesti. 1800-luvun lopun urheiluvaatteet ovat siis selvästikin toimineet kuin aseina, auttaen ja rohkaisten naisia historiallisessa vallankumouksessaan.

Lähteet:

CNN, 2021, *A 'tool to empower': The evolution of women's sportswear*, n.pag. Saatavilla: <https://edition.cnn.com/style/article/sporting-fashion-outdoor-girls-exhibition/index.html> [viitattu 16.03.2022].

Ostroff, H 2018, *How the 19th-century bicycle craze empowered women and changed fashion*, n.pag. Saatavilla: <https://www.si.edu/stories/19th-century-bicycle-craze> [viitattu 16.03.2022].

Nostalgiset naiset, 2017, *Polkupyöräily tuo uudenlaista itsenäisyyttä naisen elämään...*, n.pag. Saatavilla: <https://www.nostalgisetnaiset.fi/polkupyoraily-tuo-uudenlaista-itsenaisyytta-naisen-elamaan/> [viitattu 16.03.2022].

Wikipedia, 2022, *Bloomers*, n.pag. Saatavilla: <https://en.wikipedia.org/wiki/Bloomers> [viitattu 16.03.2022].

Zheutlin, P 2022, *Annie Londonderry The First Woman to Bicycle Around the World*, n.pag. Saatavilla: <https://annielondonderry.com/> [viitattu 16.03.2022].

Wikipedia, 2021, *The Lily (newspaper)*, n.pag. Saatavilla: [https://en.wikipedia.org/wiki/The_Lily_\(newspaper\)](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Lily_(newspaper)) [viitattu 16.03.2022].

Matthews, M 2016, *Victorian Sportswear, Tennis fashions of the late 19th Century*, n.pag. Saatavilla: <https://www.mimimatthews.com/2016/08/08/victorian-sporting-fashions-tennis-costumes-of-the-late-19th-century/> [viitattu 16.03.2022].

Merchant of Tennis, s.a., *A History of Women's Tennis Fashion*, n.pag. Saatavilla: <https://www.merchantoftennis.com/blogs/tennis-interest/a-history-womens-tennis-fashion> [viitattu 16.03.2022].

Picone, K 2019, *A Brief History Of Women's Swimwear*, n.pag. Saatavilla: <https://allthatsinteresting.com/history-of-womens-swimwear> [viitattu 16.03.2022].

Victoriana, s.a., *History of Bathing Suits*, n.pag. Saatavilla: <http://www.victoriana.com/library/Beach/FashionableBathingSuits.htm> [viitattu 16.03.2022].

New York History Net, s.a., *Elizabeth Smith Miller – New York History Net*, n.pag. Saatavilla: <http://www.nyhistory.com/gerritsmith/esm.htm> [viitattu 16.03.2022].

Garriger, G 2019, *Why Dress Characters in Victorian Sportswear?*, n.pag. Saatavilla: <https://gailcarriger.com/2019/07/22/why-dress-characters-in-victorian-sportswear-claw-courtship-custard-protocol-special-extra/> [viitattu 16.03.2022].

Hall, V 1891, *Wright & Ditson Officially Adopted Lawn Tennis Guide*, n.pag., Wright & Ditson, Boston [viitattu 16.03.2022].

Orcutt, WD 1897, *Official Lawn Tennis Bulletin*, n.pag., The Editors, s.l. [viitattu 16.03.2022].